

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»**

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ СВІТОБУДОВИ:
ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ, ПОТЕНЦІАЛ
ВЗАЄМОДІЇ ТА
ВИМІРИ КОНСТРУКТИВІЗМУ
(КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ)**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»**

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ СВІТОБУДОВИ:
ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ, ПОТЕНЦІАЛ
ВЗАЄМОДІЇ ТА
ВИМІРИ КОНСТРУКТИВІЗМУ
(КРАЇНИ АЗІЇ ТА АФРИКИ)**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

КИЇВ 2015

УДК 327: 008+316.42 (5+6)
ББК Ф4(0) : Ч+С550 (5+6) Ц - 57

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 6 від 29 жовтня 2015 р.)*

Рецензенти:

Бубенок О.Б., д.і.н., проф.
Машевський О.П., д.і.н., проф.
Черніков І.Ф., д.і.н., проф.

Редакційна колегія:

Швед В.О., к.і.н., доц. (загальна редакція)
Лукаш О.І., к.і.н., с.н.с. (відповідальний науковий редактор)
Городня Н.Д., д.і.н., доц. (науковий редактор)
Клименко О.А., к.політ.н., доц. (упорядник)
Ярко Н.А. (літературний редактор)

Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (країни Азії та Африки): Збірник наукових праць / НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»; редкол.: В.О. Швед, О.І. Лукаш, Н.Д. Городня та ін. – К., 2015. – 230 с.
ISBN 978-966-02-7766-3

До збірника наукових праць увійшли статті учасників міжнародної наукової конференції «Цивілізаційні чинники світобудови: джерела походження, потенціал взаємодії та виміри конструктивізму (Афро-Азійський простір)», проведеної відділом історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» в червні 2015 року. У наукових статтях розглядаються різні аспекти розвитку країн Азії і Африки у політичній, економічній і соціокультурній сферах, що мають суттєвий вплив на сучасні світові процеси на національному і регіональному рівнях. Основна увага приділяється аналізу впливу цивілізаційних чинників на процеси економічної, політичної й суспільної трансформації провідних країн Азії та Африки.

УДК 327: 008+316.42 (5+6)
ББК Ф4(0): Ч+С 550 (5+6) Ц - 57

*За достовірність інформації в опублікованих матеріалах відповідають автори.
Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

ISBN 978-966-02-7766-3

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ПЕРЕДМОВА	7

РОЗДІЛ I

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ ПІДНЕСЕННЯ СХІДНОЇ АЗІЇ

Шергін С.О. Теоретичні засади та специфіка східноазійського регіоналізму.....	9
Городня Н.Д. Система цінностей як чинник економічного прогресу країн Східної Азії.....	19
Фомін С.С. Економічна модернізація в країнах Східної Азії на прикладі Японії, Південної Кореї та Китаю.....	26
Мазур Ю.В. Політична мораль у контексті культурних традицій країн Східної Азії.....	34
Лоссовський І.Є. Стратегія та перспективи відносин України з країнами східноазійського регіону.....	42

РОЗДІЛ II

ІНДІЯ ТА КИТАЙ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР ПРОГРЕСУ

Лукаш О.І. «Єдність у різноманітності» як головна особливість розвитку індійської цивілізації.....	51
Клименко О.А. Феномен кастового устрою у контексті цивілізаційно-культурних складових індійського суспільства.....	61
Олійник О.М. Дипломатія стратегічного партнерства як інструмент реалізації геополітичних інтересів Китаю.....	70
Кан Ден Сик. Изменение стратегии Китая в Северо-Восточной Азии и корейская проблема.....	84
Коновалов І.С., Лукаш О.І. Розвиток українсько-індійських гуманітарних зв'язків: цивілізаційний вимір.....	90
Білоконь О.С. Особливості сучасного етапу розвитку українсько-китайських наукових зв'язків.....	100

РОЗДІЛ III

ІСЛАМСЬКИЙ СВІТ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИТОКИ ТА ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Швед В.О. Арабський світ у постреволюційний період: формування нової парадигми розвитку.....	109
Шморгун О.О. Проблема модернізації світової периферії: регіон Близького Сходу.....	116
Пророченко Н.О. Нова роль Ірану в Близькосхідному регіоні: можливості та обмеження на сучасному етапі.....	122
Циватий В. Г. Династичні традиції та інституціональні флуктуації в зовнішній політиці Кувейту: глобалізаційний і політико-дипломатичний аспекти.....	128
Гуцало С. Є Політичний зейдизм і проблема врегулювання єменської кризи.....	136
Метельова Т.О. Незалежний Туркменістан: специфіка власного шляху чи новий соціальний експеримент?.....	144
Мхитарян Н.І. Традиціоналізм і модернізація в розбудові сучасного Казахстану.....	158
Косенко Ю.А. Короткий огляд чеченської літератури крізь призму історичного поступу.....	165

РОЗДІЛ IV

ЕВОЛЮЦІЯ КРАЇН АФРИКИ ТА ЄВРАЗІЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Княздвірська К.О. Розвиток і становлення африканської інтеграції: концептуальний підхід.....	170
Буренков В.В. Субсахарська Африка: роль «азійського чинника» у контексті глобальних перетворень.....	182
Косенко Ю.А. Ботсвана: фактор успішності.....	191
Скаленко О.К. Духовно-інформаційна сутність цивілізаційного процесу.....	197
Темербулатов Р.М. Історичні аспекти етногенезу і становлення чеченського народу.....	204
Чекаленко Л.Д. Україна в геополітичних інтересах Росії.....	222
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	228

РОЗДІЛ II

ІНДІЯ ТА КИТАЙ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР ПРОГРЕСУ

УДК 327.008(5–13)

Лукаш О. І.

«ЄДНІСТЬ У РІЗНОМАНІТНОСТІ» ЯК ГОЛОВНА ОСОБЛИВІСТЬ РОЗВИТКУ ІНДІЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто роль і значення культурно-цивілізаційних факторів та їх вплив на соціально-економічний і культурний розвиток Індії та країн Південної Азії, а також на прикладі південноазійського регіону проаналізовано особливості та специфіку формування моделі регіоналізації під впливом традиційних цивілізаційних складових.

Ключові слова: Індія, Південна Азія, цивілізаційні складові, єдність у різноманітності, регіоналізація, інтеграція.

Лукаш О. И. «Единство в разнообразии» как главная особенность развития индийской цивилизации. В статье рассматриваются роль и значение культурно-цивилизационных факторов и их влияние на социально-экономическое и культурное развитие Индии и стран Южной Азии, а также на примере южноазиатского региона анализируются особенности и специфика формирования модели регионализации под влиянием традиционных цивилизационных составляющих.

Ключевые слова: Индия, Южная Азия, цивилизационные составляющие, единство в многообразии, регионализация, интеграция.

Lukash O. I. "Unity in Diversity" as the Main Feature of Indian Civilization. The paper discusses the role and importance of cultural and civilization factors and their impact on the social, economic and cultural development of India and South Asia. Specific features of regional integration model, formed under the influence of traditional civilization components are analyzed on the example of the South Asian region.

Key words: India, South Asia, civilization components, unity in diversity, regionalization, integration.

Із точки зору дослідження особливостей і закономірностей трансформації сучасної світової системи міжнародних відносин, а в цьому сенсі подальших шляхів і перспектив світового розвитку, значну увагу й науковий інтерес викликає азійський ареал, де Індії та всьому регіону Південної Азії відводиться особливе місце і де вони відіграють надзвичайно важливу роль. У регіоні Південної Азії спостерігаються в наш час певні доцентрові тенденції, що мають як спільні ознаки з аналогічними процесами в інших світових регіональних об'єднаннях, так і свої специфічні особливості. Традиційне гасло еволюції Індії впродовж багатьох років – «єдність у різноманітності» – може стати ключовим положенням для вивчення й аналізу означе-

них явищ у цьому ареалі світової цивілізації. Він видається своєчасним, актуальним і новаторським і в площині дослідження перспектив переходу сучасного світового устрою до багатополюсної («багатоцивілізаційної», «різноманітної») структури на тлі кризи необмеженої монополії євроатлантичної цивілізації.

У сучасному світі акценти цивілізаційного розвитку поступово зміщуються на Схід, де спостерігаються важливі регіональні процеси, що супроводжуються складними доцентровими рухами. Як відбувається цей процес нині, і що саме вплинуло раніше на його генезу й сучасний характер? Чи спрацювала тут ідея *єдності у різноманітності*, чи ефективніше діяли чинники «роз'єднання»? Чи була релігія (релігійно-філософська система) чинником «єднання» (доцентрових тенденцій) і як вона впливала на «народську еволюцію» у якості найважливішого цивілізаційного чинника?

Ідея «багатоваріантності» (цивілізаційної, соціокультурної тощо) була досить близькою Індії (й регіону Південної Азії) через певні історико-цивілізаційні обставини в минулому й наразі видається провідною з погляду геополітичних і гео економічних змін. Величезна країна (Індія) і ще масштабніша територія (Південна Азія) впродовж усіх історичних епох відрізнялися високим рівнем асиметричності й різноманітності: мов, релігій, народностей і народів, союзів і держав. Регіону зі складним і тривалим періодом культурно-цивілізаційного становлення, насиченого конфліктами, війнами, протистояннями, неодноразово пророкували розпад на окремі частини. Навпаки, усупереч добре відомим прикладам напруги, у тому числі релігійно-етнічної, цього не сталося.

Що ж було доцентровим рушієм, який стримував ці явища? Безперечно, це була врівноважена, обміркована, гуманістична за своїм корінням позиція (політика) керівної еліти (передусім індійської), в основі якої традиційно були культурно-цивілізаційні, світ-системні принципи, сформовані ще за глибокої давнини. Вони дійшли в сучасне соціальне, економічне й культурне життя Індії та країн Південної Азії з глибини століть, легендарної «Рігведи» – трактату релігійних гімнів (й найдавнішої з Вед), що був відомий серед арійських племен ще за доби їх переселення до Індії. Кінцевою датою оформлення «Рігведи» прийнято вважати період до X ст. до н. е., хоча деякі гімни відносяться, вірогідно, до середини II тис. до н. е. Усього «Рігведа» складається з 1028 гімнів, що вміщені в 10-и книгах, або циклах (мандалах) [1]. Космологічні гімни, здебільшого в 10-й книзі, є показником значного розвитку у стародавній Індії філософських і світ-системних поглядів, що й дотепер залишилися в Індії майже незмінними.

У «Рігведі», власне, був заданий певний канон мислення, що склався згодом в індуїзм. Для індійців і багатьох інших народів Південної Азії «Рігведа» стала своєрідним цивілізаційним «проривом»: вона не лише дала імпульс літературній творчості, заклавши арсенал її основних засобів і прийомів, а й визначила суть життєстверджувальної філософії її сучасників. Домінуючим у світовідчутті аріїв за доби «Рігведи» було вміння виробити й розвинути насолоду світом навколо людей. Притаманне людству прагнення до благополучного жит-

тя тоді не тільки не породжувало історичного песимізму, а й давало можливість вважати земне життя першим кроком до досконалості. У розвитку основ духовності індійська свідомість, зазвичай, спиралась на особистий досвід; константою ставало положення про те, що істинність (Істина) – доля духовного сходження, що не терпить раціонального насильства. Тому індійська релігія за всі віки була якнайтісніше пов'язана з філософськими пошуками, залишаючись відкритою для різних етичних систем і віддаленою від будь-якої догматики.

Основна ідея зведень знань, викладених у «Рігведі», – космічна суть – Брахман: перший значний крок до абстракції, підґрунтям якої були міркування про нерозривність життєвих форм, тотожність усього живого («що дихає»), співвідношення думки й мови, про слово як вираження принципу буття. Брахманізм стає своєрідним способом пристосування найдавніших світоуявлень до нових історичних умов.

У заключній книзі «Рігведи» (Мандала, X) подано одну з кількох чинних тоді космогонічних версій, у якій головною особою був Пуруша – першолюдина й першожертва, оскільки саме він дав початок Всесвіту частинами свого тіла.

Один із найважливіших постулатів індуїзму говорить про те, що смерть – це крок до нового образу й нового рівня духовності, а життя – ланцюг нескінченних змін. Універсальним законом, якому підкорявся цей кругообіг, була карма – одне з найбільших інтелектуальних завоювань індійського світогляду. Кармою (діянням) визначалось місцеперебування душі залежно від суті вчинків (у поточному житті). Цей принцип став чи не основним для всієї індійської цивілізації.

Головна особливість полягала в тому, що людина, усвідомлюючи свою (як і всього живого) підпорядкованість універсальному закону (кармі), усе ж залишалася *вільною* у своїх діях. Відповідно до вчення про «мокшу» кінцевим результатом духовних перевтілень мало бути воз'єднання з загальною (вищою) душею, тобто досягнення вищої реальності. Різні її іпостасі йменувалися: Брахман (першооснова духовності), Атман (її проекція на особистісний рівень), Пуруша (вища душа), Тот (невимовне блаженство), Ом (певне абстрактне поняття, що поєднує всі вищезазначені сенси). Ведична епоха заклала основи інтелектуальної діяльності в Індії та інших країнах південноазійського регіону на всі наступні століття. Надзвичайно цінним є те, що ідея *єдності у різноманітності*, сформульована в «Рігведі», стала стрижневою для всіх пізніших, похідних від неї релігійних (філософських, політичних) систем.

Більш того, вона стала базовою для формування таких цивілізаційних ознак, як традиціоналізм, гуманізм, неспротив злу насильством, поступовість і виваженість рішень, а також шанування родини як вищої цінності суспільства, шанобливе ставлення до матері, батьків, старших представників суспільства, до своєї релігії, країни, держави, інших (різноманітних) релігій, народів, держав. Здебільшого вони склали цивілізаційний стрижень Індії й значною мірою всієї Південної Азії, визначивши цивілізаційну структуру регіону й цивілізаційні, релігійно-світоглядні переваги порівняно з іншими релігійно-цивілізаційними

ареалами (полюсами) сучасної світ-системи. Саме в цьому розумінні вони сприяли розвитку доцентрових тенденцій у самій Індії та регіоні загалом, насамперед в аспекті соціокультурних, цивілізаційних цінностей.

Логічне продовження цього процесу полягало в тому, що найважливіші з розглянутих цивілізаційних ознак справили визначальний вплив на формування всіх основних принципів зовнішньої та внутрішньої політики Індії, перетворивши її в наш час на потужну південноазійську регіональну державу і найважливіший центр сили на геополітичній карті світу.

Сучасна політична еліта країни (незалежно від партійної та релігійної приналежності) поділяє почуття гордості з приводу величчя й самобутності індійської цивілізації. Саме ця цивілізація – одна з найдавніших у світі, її коріння сягає 5 тис. років, і всі індійці з великою пошаною ставляться до свого культурного надбання. Тому цивілізаційний дискурс, безперечно, має бути врахований для вивчення її соціально-культурного й економічного розвитку, а також зовнішньої, передусім регіональної, політики Індії

Історичні умови й географічне розташування сприяли тому, що індійська цивілізація набула власної форми і має певні характерні ознаки, що відрізняють її від інших цивілізацій і культур Сходу. «Основними цивілізаційними ознаками Індії є давність і самобутність; спадковість і безперервність культурної традиції; гнучкість, уміння пристосовуватись, учитись і сприймати здобутки культур інших народів; чітка суспільна ієрархія й певна соціальна стабільність; толерантність і віротерпимість; глибоке філософське світосприймання, гармонія з природою; гуманність, пріоритет мирних шляхів у розв'язанні проблем» [2, 206; 210].

Проаналізувавши основні етапи розвитку цієї цивілізації, можна чітко зрозуміти, що традиційна ідея (а далі – принцип) «єдності у різноманітності» була єдино можливою за індійських умов. Географічна, етнічна й мовна строкатість, багатогранність звичаїв і вірувань, політичних інститутів і культурних рівнів підготували розум індійця до сприйняття розбіжностей і пошуків єдності у різноманітності. Різноманітність індійської культури, уміння вчити і вчитись, сприймати нове й цінувати минуле надали їй тієї особливої сили, якою вона жила впродовж тисячоліть. Так само ця багатогранність і природне почуття гармонії привчили до толерантного сприйняття інших культур. Індія – одна з небагатьох країн, яка уособлює цілу цивілізацію, стародавню й самобутню, із багатою традицією толерантності й ненасильства.

Отже, цивілізаційний вимір здебільшого визначає сприйняття цієї країни у світі, а також її міжнародну поведінку і стратегію, насамперед *регіональну*, що базується саме на стародавніх індійських традиціях толерантності, гнучкості, гармонії й мирного співіснування. Особливого значення цей чинник набуває в сучасну, постбіполярну епоху: приклад Індії з її толерантними принципами організації суспільства й міжнародної діяльності може бути задіяний як доказ можливості уникнення «зіткнення цивілізацій» – саме завдяки традиції сприйняття інших культур, лояльності й ненасильства. Дипломатична практика виводувалась на тих самих принципах, про які йшлося вище: пріоритет мирних засобів у вирішенні конфліктних питань, гнучкість і лояльність та, звісно,

прагматизм. Усі вони називаються у священній літературі індусів – Ведах, Упанішадах, епосі «Махабгарата».

Цивілізаційні особливості Індії базуються на цінностях стародавніх традиційних індійських релігійно-філософських систем: передусім – *індуїзму*, а також *буддизму* та *джайнізму*. Ці вчення (релігії), що мають спільну основу, і досі визначають менталітет нації та абсолютно всі напрями суспільного життя індійців, у тому числі стратегічну лінію поведінки на міжнародній арені, насамперед у межах регіону Південної Азії.

Найважливішими й невід’ємними цивілізаційними складовими цих систем і вчень були стрижневі поняття й концепції, що відіграли кардинальну роль у формуванні системи відносин Індії з країнами регіону й сприяли поступовому формуванню особливої, специфічної *південноазійської моделі* регіоналізації. До них необхідно віднести філософсько-світоглядне поняття *мандали*, релігійно-філософське поняття *акіпси*, унікальну концепцію *гандизму*, систему принципів міжнародних відносин «*панча шила*» тощо.

Якщо звернутися до короткого аналізу цих понять і принципів, можна дійти висновку про найважливіші цивілізаційно-релігійно-філософські фактори, що суттєво вплинули на весь спектр формування міжнародних відносин у регіоні та якими пояснюються особливості генезису, специфіка напрямів і форм історичних і сучасних зв’язків Індії з іншими країнами регіону.

Значний вплив на систему міжнародних відносин, особливо її регіональний аспект, відіграло концептуальне поняття *мандали*. Необхідно підкреслити, що *мандала* – це староіндійське й буддійське поняття (концепція, світогляд), що, безперечно, є своєрідною основою у підходах до *структури* всієї системи міжнародних відносин, їх *форм, ієрархії, підпорядкування, характеру взаємодії*. Походить назва – *мандала* – із санскриту і уявляється як складне сакральне явище. У староіндійській літературі воно символізувало поняття: коло – куля – орбіта – колесо – країна – суспільство – *інтеграція*. Мандалами також називаються частини староіндійського епосу – «Рігведи» (вона ніби об’єднує ці окремі частини в єдине ціле, з’єднуючи їх спільною, головною ідеєю).

Надалі в буддійській традиції термін *мандала* набуває нових, додаткових і досить важливих значень. У графічному вимірі вона набуває форми як магічна діаграма, а у філософському значенні – як концепція Всесвіту і є своєрідною «картою космосу» [3, 174]. *Мандала* як магічна діаграма та як «карта космосу» являє собою коло з чітко визначеним центром. Це коло вписане у квадрат, що так само вписаний в інше (більше) коло. Зовнішнє коло – Всесвіт, а внутрішнє коло – осереддя Бога чи іншого важливого сакрального об’єкта. Квадрат орієнтований по сторонах світу і має з кожного боку виходи, тобто «ворота до Всесвіту», а саме поле квадрата поділене на чотири частини (кожна має свій колір і символізує певну частину світу). Найважливішу, п’яту частину, утворює безпосередньо центр (ядро).

Цікавим є те, що графічне зображення *мандали*, зазвичай, було в основі зведення стародавніх релігійних храмів, а саму *мандалу* часто зображували на стелі чи підлозі храму. Такі малюнки можуть бути рельєфними чи плоскими й зображуватись на різних сакральних атрибутах і символах, але завжди мають у

собі філософсько-релігійне значення єдності, чіткого підпорядкування, важливості й значущості центру, рівномірності й взаємообумовленості інших частин, а також співвідношення єдиного й цілого.

Зазначимо, що саме таку ситуацію ми спостерігаємо, коли аналізуємо структуру сучасного південноазійського регіону: чітко визначений центр (Індія), навколо якого інші частини (регіональні країни), що тяжіють до цього центру (ядра), значною мірою підпорядковані йому, взаємозалежні, взаємообумовлені й об'єднані єдиним колом регіональних аспектів (або регіональних завдань).

У давнину концепцією *мандали* передбачалась наявність могутнього правителя, який перебуває в центрі кола, чи то колеса. Недарма сильний монарх у староіндійській, і зокрема буддійській, традиції, мав назву *чакравартін*, дослівно «той, хто обертає колесо (закону)». У спрощенні теорія *мандали* в її міжнародно-філософській площині зображувалася так: найближчі сусіди царя, які безпосередньо оточують його володіння, – це потенційно ворожа сфера; ті ж, які межують із територією ворога – потенційні друзі. Так стверджується у другому розділі четвертої частини «Артхашастри» – найбільш авторитетного давньоіндійського наукового трактату з питань політики [4, 201 – 212].

Із давніх-давен в індійців існувало й чітке розуміння *загальнонаціонального інтересу*, адже будь-яка держава (нація) прагнула до миру, процвітання й розвитку, і кожний, хто підтримував і поважав такі державницькі інтереси й не заважав їм, ставав другом. Окреслені підходи поступово вибудовували переважно *двосторонню* («двобічну») *форму* внутрішньорегіональних взаємодій і контактів (тобто Індія розвивала відносини з кожною іншою державою регіону на двосторонній основі), що згодом перетворилось на одну з головних *особливостей* регіональної політики Індії й процесу регіоналізації в межах Південної Азії.

Вірогідно, принципи, що дійшли з глибини цивілізаційних засад, наклали особливий відбиток на сучасні міжнародні, у тому числі регіональні, відносини, зумовивши специфіку й важливі особливості як двосторонніх, так і багатосторонніх зв'язків Індії з країнами регіону. Вони, безперечно, зумовили доцентрові регіональні процеси, стали прообразом сучасної регіональної інтеграції, що характеризується неординарним комплексом проблем, питань і певних досягнень.

Інша цивілізаційна складова, що безпосередньо пов'язана з базовими принципами індійської зовнішньої політики й головними особливостями формування *південноазійської регіональної моделі*, стосується принципу *ненасильства*. Він теж сягає своїм корінням у сиву давнину, коли сформувалася доктрина *ахімси* (ненасильства), навколо якої виникли усі теорії життєвого шляху кожної окремої людини, загальної суспільної поведінки й міжнародних відносин.

В індійській філософії людина розглядається як високодуховна за своєю сутністю маленька частинка Всесвіту, усі частинки є рівними, і кожна з них не має жодних привілеїв, усі вони рівні перед Богом. *Атман* – у перекладі зі санскриту означає «Абсолютний дух», «Найвище Я», «Світова душа» чи «Абсолютна (Найвища) реальність» – одна з основних категорій брахманізму. Тобто,

із погляду представників брахманських релігійно-філософських шкіл, кожна особистість є часткою «Найвищої реальності», тому особисте «Я» та світове «Я» тотожні. Саме звідси походить традиція взаємоповаги й *шанування ідей і поглядів інших*, принцип терпимості й толерантності.

Уперше на загальнодержавному рівні стратегія відносин із сусідами, що базувалась на принципі ненасильства, була ухвалена ще в III ст. до н.е. індійським імператором із династії Маур'я – Ашокою (268 – 231 до н.е.). Відомо, що після тяжкої та кривавої війни з державою Калінга, він цілком переглянув свої релігійно-філософські погляди і став прихильником буддизму (хоча буддизм і не сприймав у чистому вигляді поняття *Атман*). Перебуваючи під впливом буддизму, для якого принцип *ахімси* (ненасильства) є центральним, Ашока відмовився від війни як засобу розв'язання міжнародних конфліктів узагалі: в одному з його відомих історичних наказів указувалось: «*Лише згода заслуговує на схвалення*» [5, 375].

Надалі традиційно війна в індійців та інших народів регіону вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість користатися здобутками інших і вивчати досвід один одного. Цей принцип ненасильства, основою якого є також ідея «*єдності в різноманітності*», набув поширення практично в усіх країнах Південної Азії та за її кордонами.

Відтак принцип *ахімси* (ненасильства) був найбільш творчо розвинутий у концепції *гандизму*: «Ненасильство – це спосіб життя, Індія має довести це світові», – неодноразово повторював духовний лідер нації М. К. Ганді. Водночас, окрім теорії ненасильства, традиційним світоглядом індійців передбачалося сприйняття світу як цілісної, єдиної родини – «*васудгейв кутумбакам*». М. К. Ганді неодноразово зазначав, що віра в єдиний світ, яку він поділяв, так само є продовженням традиційного філософського світогляду. Зображуючи Індію своєї мрії, він писав: «*Ми будемо жити в мирі й злагоді з усім іншим світом*» [6, 41]. Концепція єдиного світу (у тому числі й *єдності у різноманітності*), що бере свої витoki ще з *мандали*, є основою сучасної міжнародної, передусім регіональної, стратегії Індії, відповідно до якої держава вибудовує стиль й методи відносин із країнами південноазійського регіону й світу в цілому.

Багато вчених і політиків із різних країн визнають М. К. Ганді як неперевершеного майстра політичного компромісу. Феномен *гандизму* як найвидатніше надбання індійської цивілізації ще тривалий час буде приваблювати філософів та громадських діячів і на регіональному, і на світовому рівнях. Регіональна політика Індії демонструє досить оригінальне поєднання гуманітарних і прагматичних принципів: по-перше – це, безперечно, *гандизм*, з його традиційним пріоритетом вирішення питань безконфліктним шляхом, по-друге – турбота про посилення безпеки та обороноздатності своєї країни, спрямована на захист національних інтересів

М. К. Ганді вважав, що цими двома напрямками визначається індійська наука про міжнародні відносини з давніх-давен і що сформувалися вони приблизно водночас, у другій половині I тис. до н. е. Перший – під впливом ідеї *ахімси*, яку, перейнявши з ученням буддизму, став запроваджувати вищезгаду-

ваний імператор Ашока, а другий, прагматичний, мав коріння у так званій школі Каутільї – відомого засновника індійської політичної науки. Обидва ці напрями (що трактуються як *ідеалізм* і *реалізм*) мають спільний пріоритет – ненасильницьке розв’язання конфліктів. В «Артхашастрі», із якої походить індійський реалізм, сьома частина має назву «Про шість методів зовнішньої політики»: мир, війна, похід, очікувальне становище, пошуки допомоги, подвійна політика [7, 39]. Проте інші, пізніші автори, зводять їх (цілком природно) до двох основних: миру і війни, і більшість джерел – філософсько-релігійних і правових трактатів – наголошують на необхідності пошуків мирних засобів розв’язання будь-яких проблем.

Повністю узгоджуються з доктриною *гандизму* й широко відомі принципи «*Панча шила*», оскільки ними передбачається взаємоповага територіальної цілісності й суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи інших країн, рівність і взаємовигода у відносинах та мирне співіснування, покладені в основу регіональних відносин південноазійських країн.

Ще 1954 року принципи «*Панча шила*» були вперше покладені в основу налагодження мирних відносин між Індією й Китаєм, а на зустрічі лідерів країн Азії та Африки в Бандунгу 1955 року їх офіційно проголосили базисом всієї зовнішньополітичної діяльності Індії й вони стали стрижнем її регіональної стратегії. За минулі роки такі принципи співіснування держав різного рівня економічного й політичного розвитку стали не лише кредо індійської зовнішньої політики, а й були сприйняті на регіональному рівні й світовою міжнародною спільнотою, перетворились на міцну платформу для розвитку нових міжнародних відносин у повоєнному світі, активізували значний розвиток Руху неприєднання, що надалі сприяло посиленню ролі Індії в регіоні Південної Азії та на світовій арені.

Одним із прикладів реалізації на практиці ідеї *єдності у різноманітності* в регіональних відносинах Індії з країнами-сусідами може бути діяльність SAARC – міжнародної регіональної організації південноазійських країн. Принципи роботи SAARC визначаються традиційними цивілізаційно-світоглядними поняттями, концепціями, що прийшли з далекої давнини: регіональна кооперація має відбуватись на основі взаємоповаги і суверенітету (ненасильства), територіальної цілісності й незалежності країн-учасниць, невтручання у внутрішні справи одна одної, на основі принципів мирного співіснування; багатостороння співпраця не повинна заперечувати налагоджені двосторонні контакти, а здійснюватися паралельно [8]. Центральне місце у структурі SAARC, безперечно, посіла Індія – як ядро, провідна держава (пам’ятаємо структуру колеса-мандали). Логічним є й те, що в прийнятій символіці SAARC відбилися всі ці традиційні моменти: символічні долоні тримають квітку-коло з семи (за кількістю країн регіону) менших кружалець-країн (одна – у центрі, шість інших – її оточують).

На прикладі діяльності SAARC ми можемо бачити життєздатну силу, роль та значення ідеї *єдності у різноманітності* в напрямі розвитку південноазійської *економічної інтеграції*. За різних причин та обставин вона відбувається повільно та складно, але прогрес усе ж таки спостерігається. У перше десяти-

тиліття XXI ст. важливі практичні кроки були зроблені як в прискоренні інтеграції в регіоні, так й активізації співпраці в галузі *культури*. Так, 2007 року відбулася зустріч міністрів культури країн Південної Азії для обговорення довгострокової культурної програми в рамках SAARC. На основі рішень цієї зустрічі Шрі-Ланкою було підготовлено спеціальний проект, затверджений на тридцять третій сесії постійної комісії з питань культури SAARC (Нью-Делі, березень 2007 р.). Основні напрями співробітництва згідно проекту: просування культури країн-членів у системі «онлайн»; створення й запуск веб-сайту Асоціації, присвяченого культурним подіям; публікація матеріалів про культуру; співпраця з іншими організаціями; створення культурного зв'язку між країнами та художніми колективами; взаємодія у створенні «культурного продукту та його просування»; програма культурних обмінів SAARC.

Важлива подія відбулася у квітні 2009 р. – було проведено першу зустріч керівної наради культурного центру SAARC і підготовлено програму заходів, що включала симпозіум на тему спільної спадщини в Південній Азії та семінар, присвячений ритуалам, етиці й соціальній стабільності в регіоні. Друга зустріч керівної наради культурного центру SAARC відбулася в Коломбо в жовтні 2010 р., під час якої було затверджено програму заходів на 2011 р. Нею передбачалась низка культурних заходів Асоціації: проведення першого спеціального культурного фестивалю, а також фестивалю фільмів, підготовка публікацій у журналах, присвячених розвитку культури в Південній Азії [9].

У квітні 2011 р. закладено перший камінь у будівництво культурного центру SAARC в м. Матара (Шрі-Ланка). Новий комплекс слугуватиме як виставковий зал і сховище знань, пов'язаних із ритуалами Південної Азії. Комплекс складатиметься з відкритого театру, кінозалу, музею, виставкових залів, галерей, залів для проведення семінарів і лекцій, аудіо- й відеостудій, комп'ютерного залу, бібліотеки, архіву, адміністративної частини тощо. На базі розробленого центром культури проекту в липні 2011 р. проведено першу конференцію, присвячену культурам Південної Азії, що зникають.

Величезна позитивна роль у розбудові цивілізаційно-культурної співпраці, безперечно, належить фестивальному напрямку культурної взаємодії південноазійських країн. У 2007 – 2014 рр. під егідою SAARC відбулася серія фестивалів, що продемонстрували ступінь консолідації (*єдності у різноманітності*) в цьому напрямі співробітництва країн-учасниць.

Беручи до уваги ці та багато інших важливих позитивних змін, можна дійти висновку, що в регіоні Південної Азії нині справді формується своєрідна, унікальна модель регіоналізації, що суттєво відрізняється від інших регіональних моделей світу. Найважливіша особливість південноазійської моделі регіоналізації обумовлена географічними та історико-культурними особливостями регіону й пов'язана зі структурною і системною *асиметрією*, що накладає відбиток і має великий вплив на весь процес регіоналізації в Південній Азії (такого рівня асиметрії та пов'язаних з нею особливостей не спостерігається ніде в світі).

Саме цією обставиною обумовлюється особливий, надзвичайно високий статус регіональної держави – Індії – та специфіка її регіональної політики (що

теж є унікальним у світовій регіональній практиці). Ще одна найважливіша особливість регіоналізації в Південній Азії визначається специфікою інтеграції та співвідношенням у її процесі *економічних і культурно-цивілізаційних факторів*; детальний аналіз останніх є показником відставання першого (економічного) й досить успішного просування іншого (цивілізаційного), який на нинішньому етапі розвитку регіоналізації відіграє *провідну* роль, стимулює та об'єднує країни регіону.

Під глибоким впливом усього комплексу розглянутих поглядів, принципів, концепцій Індія пододала нелегкий і поступовий шлях до набуття статусу провідної країни регіону й *регіонального лідера*, гідно реагувала й відповідала на виклики глобалізації, проблеми біполярного й постбіполярного світу, особливості й численні труднощі регіонального розвитку, пов'язані з процесом економічної інтеграції й культурно-цивілізаційної консолідації. Безперечно, Індія нині є одним із провідних гравців світової арени на шляху формування мультицивілізаційної регіоналізації. Роль і значення цієї унікальної держави-цивілізації у формуванні багатополусної структури сучасної Світ-системи надзвичайно велика за своїм масштабом і суттєва за своїм змістом.

Індія продемонструвала всьому світові унікальність і значущість цивілізаційних цінностей, історичну роль і сучасне бачення *єдності у різноманітності* як *основоположної ідеї національного розвитку*, що дає ключ до розв'язання найскладніших проблем внутрішньої та зовнішньої політики держави. Вона набула великого досвіду подолання складних перешкод у збереженні єдності в країні та стабільності в регіоні, стала прикладом національної самодостатності й міжнародної толерантності, що може бути, безперечно, цікавим і корисним для багатьох країн світу, у тому числі й сучасної України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА:

1. Див. докл.: Rig Veda. A Metrically Restored Text with an Introduction and Notes: [original translation from Sanskrit with introduction and notes]. – Harvard: Harvard university Press, 1994. – 598 p.
2. Див. докл.: Борділовська О. А. Еволюція зовнішньополітичної стратегії Республіки Індія у постбіполярний період / О. А. Борділовська // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – К., 2011. – 433 с.
3. Буддизм. Словарь. – М., 1992. – 287 с.
4. Артхашастра, или наука политики. Пер. с санскр. В. И. Кальянова. – Москва; Ленинград, 1959. – 298 с.
5. Thapar R. Asoka and the Decline of the Mauryas / Rajesh Thapar. – Oxford, 1961. – 154 с.
6. Rayne R. The Life and Death of Mahatma Gandhi / Robert Rayne. – New York, 1994. – 686 p.
7. Гайдуков Л. Ф. «Артхашастра»: мистецтво міждержавних відносин / Л. Ф. Гайдуков // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С.31 – 43.
8. SAARC: Charter. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.saarc-sec.org/SAARC-Charter/5/>.
9. SAARC: Area of Cooperation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.saarc-ec.org/areaofcooperation/detail>